

ténetalakítás további lehetőségeit. Az irodalomtörténet fiktív ideje azonban nem vesz tudomást erről a zárlatról, s továbbra is az *Újversek* inauguratív képességéből indul ki, figyelembe véve Kosztolányi és Babits sajátos olvasói helyzetét, mely a levélbeli „modernekhöz” hasonlóan nem lezárást, hanem további kezdeményezést tett lehetővé.

BENGI LÁSZLÓ

Írói hírnév és/vagy újságírói névtelenség

Kosztolányi szövegfogalmának változásáról*

„Az »irodalmi esemény« nálunk még ritkaság; az olyan érdekesebb irodalmi jelenség, mely vitatkozást folytat, esztetizálásra csábít s elvi kérdések tárgyalására ösztökéli a kritikát, szintén nem mindennapos dolog; új könyv azonban akad elég” – írja Ambrus Zoltán 1906-ban, a Nyugat előzményeként számon tartott Szerda című, rövid életű lap első számában.¹ S bár a könyvek mennyiségi gyarapodása önmagában nem elegendő ok a kritikai élet pezsgéséhez, Ambrus szerint ha ritkák is, de nem hiányoznak azért a jó könyvek sem. Márpedig ez így együtt mindenképp alapja, ösztönzője kell legyen a komoly bírálatok születésének, sőt mintegy meg is követeli azt. Éppen ezért különösképp fájó, hogy a hírlapokban erre még nem jut elég tér, a napi sajtó Ambrus értékelése szerint számokban mérhető fejlődése ellenére sem vált segítő otthonává az alapos kritikának. A Szerda erre a helyzetre felelve, ezt a hiányt is igyekszik majd – célkitűzése szerint – pótolni.

Szabó Zoltán majd négy évtizeddel Ambrus után még mindig azt panaszolja, hogy az újság, a hírlap bekebelezte, de így le is értékelt, a napi események forgatagának egy apró szilánkjává tette a könyvek bemutatását. Megjegyzi, hogy az „általános szokás [...] az, hogy a »bíráló« nem jegyzi cikkét.” Majd ebből következtetve: „Mit jelent ez? Annyit, hogy a könyvismertetés rangja ugyanolyan, mint a napihír.”² A bíráló névtelensége révén a sajtónyil-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A. Z. [AMBRUS Zoltán], *Könyvbírálatok*, Szerda 1906/1., 41.

² SZABÓ Zoltán, *A sajtó meg a könyv*, Magyar Csillag 1942/7., 31. Jóllehet Szabó Zoltán több példával támasztja alá állítását, s a könyvbírálatok terén nem nélkülöz meggyőző erőt érvelése, belőle az ellentétes végletre sem célszerű következtetni. Igaz, több mint húsz évvel korábban, Dr. SZABÓ László, *A modern újságírás*, Dick Manó kiadása, Budapest, é. n. [1916],

vánosság egy behelyettesíthető funkciójaként jelenik csupán meg, leszűkítve-lecsupaszítva azt az összetett viszonyt, amelyet az elmélyült kritika mű és értelmező befogadása között föltételez. Az irodalmi bíráló így az újságírás részben üzleti gépezetének rendelődik alá. Akár elfogadjuk Szabó érvelését, akár annak kevésbé sarkított megítélésére törekszünk, az idézett megjegyzések azt mindenképpen jelzik, hogy napihír és kritika, műbíráló és újságírás, irodalom és sajtó viszonya a 20. század elején éppúgy problémaként, nyitott kérdésként vagy nyugtalanító kihívásként jelenik meg, mint a második világháború éveiben. Úgy tűnik föl, irodalomnak és nyilvánosságának viszonya nem lett magától értetődő, s inkább kölcsönös hatásukkal célszerű számolnunk, semmint azzal, hogy a feszültségek valamely tényező túlsúlyba kerülésével oldódtak föl.

A továbbiakban a fölvetett átfogó és általános kérdések helyett, amelyek irodalom és sajtó viszonyát, sőt tágabban a 20. századi nyilvánosság alakulástörténetét illetik, egyetlen konkrét példát igyekszem bemutatni s vizsgálni. Kérdésem és egyben állításom az, hogy Kosztolányi Dezső szövegfogalma – s ezen keresztül értelemszerűen irodalomfölfogása is – úgy változott meg pályája során, hogy az kapcsolatba hozható újságírói munkájával és önmeghatározásával. Természetesen elvetek egy afféle redukcionista magyarázatot, amely a két folyamat, Kosztolányi szövegről alkotott elképzelése és újságírói szerepfelfogása között kizárólagos kapcsolatot tételez. Mindkettőt sokkal összetettebb és bonyolultabb kérdésnek tartom annál, semhogy egyetlen perspektívából – bármit is tekintünk ennek – megfelfedhetővé lennének. Nem vetem el tehát az eltérő indokokat felsorakoztató érveléseket, de azt állítom, Kosztolányi szövegfogalmának alakulását értelmezve érdemes, hasznos, de legalábbis lehetséges az irodalom nyilvánosságának, a publicisztikai és zsurnalisztikai közegnek a szempontját is számításba venni. A választott példán keresztül tehát azt is szeretném megvilágítani, hogy irodalom és sajtó vagy mű, kritika, nyilvánosság viszonya nem gondolható el egy irányban ható, mindig változatlan és egyértelmű hierarchiába rendeződő erőhatások konstellációjaként.

197 így jellemzi a helyzetet: „A magyar lapok nem szokták a cikkeik szerzőinek nevét közölni. E szabály alól kivétel a tárca s a színi és képzőművészeti kritika.”

Kosztolányi szövegfogalmának változása

A még fiatal Kosztolányi 1905 újévén, a Bácskai Hírlap hasábjain közölt sorozatnyitó *Heti levelében* így látta alkotás és szöveg viszonyát: „Míg kezünk az alkotás forró kéjétől remeg, addig igenis ott van az üres papíron teljes álmvilágunk a legtökéletesebb rajzolatban [...]. Amint azonban hozzányúlunk a tollhoz s rögzíteni akarjuk gondolatainkat, minden eltűnik, s csak az elszállt sejtelmek halvány aranyfüstje tapad írásunkhoz. A sejtelem, a terv: a tökéletesség, a diadal; a kivitel, a tintás ákombákomokkal bekarmolászott papíros: a megváltoztathatatlan, fekete valóság.”³ Alkotó ösztön, sejtelem, terv és – egészen a maga anyagiságában értett – szöveg ellentétet alkot. Úgy látszik, a rögzített mű kevesebb, mint a lehetőségek teljessége, ahhoz képest fogyasztást szenved. Leginkább pedig azért, mert nem képes a teremtő személyiség magában foglalására, időből kiemelő rögzítésére, teljes közvetítésére. Egyik oldalról persze az a felismerés munkál ebben – itt még veszteségként fölemlítve –, hogy az irodalom nem értelmezhető kielégítően az alkotó személy (alanyiságának) függvényében. Másfelől az is hangsúlyosnak látszik, hogy a szöveg funkciója leginkább ennek közvetítésében állna. Hiszen éppen azért lesz hiánytapasztalatként megfogalmazva, mert még ehhez az igényhez mérve jelenik meg. A szöveg itt (még) az önkifejezés eszköze – és tökéletlen eszköz.⁴

A kései Kosztolányi – 1934-ben, a Pesti Hírlap Vasárnapjának számára otthonos hasábjain – a *Versek szövegmagyarázatának* szentelt, szintén egy kisebb sorozatot bevezető esszéjében már másképpen, talán óvatosabban is, s alighanem rétegzettebben fogalmaz: „Mínt hogy maga az alkotás is tudattalan, a lélektani tudattalan mozzanataira kell vetnünk a súlyt, amikor

³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Álom és ólom*, s. a. r. Réz Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1969, 39.

⁴ Kosztolányi álláspontja persze még akkor sem következetes, ha csak a legkorábbi írásokra tekintünk. A szóban forgó sorozat alig öt hónappal későbbi darabjában már azt írja: „Ha az íróról van szó, ne sandítsunk az irodalomtörténetekbe, hanem tisztán írásaira szögezzük szemünket. Ne azt kérdezzük, hogy élt az író, ihletett volt-e, mikor dolgozott, hanem arra feleljünk, jó-e a könyv vagy nem.” (*Uo.*, 87.) Mégsem hiszem, hogy a könyv értékelésének megkívánt kérdése egyértelműen a szövegre fordított figyelmet jelentené; inkább olyan lélektani kérdést, amely a szövegben továbbra is megnyilatkozik, csak legfőjebb nem az alkotó ihletettségének és a megalkotás folyamatának közvetlen eredményeképp: „az irodalmi mű részletesen tárgyalt egy-egy emberi lelket köteteken át”. (*Uo.*, 114.)

egy költemény közelébe igyekszünk férkőzni. De ez csak az egyik eszköz. A másik, a *fontosabb eszköz a szövegmagyarázat*, mégpedig magából a szövegből, a szöveg elemeinek fölbontása, a szöveg legkisebb egységeinek, a szöveg molekuláinak és atomjainak, a szöveg nyelvtani kapcsolatainak, szórendjének, betűinek tüzetes elemzése.⁵ Jóllehet a kiemelések nem véletlenül befolyásolhatják-vezethetik az olvasói figyelmet, elsősorban talán a két hosszabban idézett Kosztolányi-esszé részlet hasonlósága lehet szembeütő: a lélektani szempont érvényesítésének szinte töretlen folytonossága. S a különbség nem is annyira ezen belül markáns, hogy tudniillik a sejtelen, az ihletettség amúgy is homályos képzele helyébe a tudattalan mozgatórugók kerülnek. Döntőnek azt a sorrendcserét érzem, hogy a lélektani vizsgálat immár csak második a szövegmagyarázat módszertanilag következetesen végigvezethető szempontja mögött. Egy olyan törekvés mögött, amely a szöveget immár nem csupán közvetítőnek véli, lélektani vonások hordozójának, hanem önálló érvénnyel elemezhető világnak. Más szavakkal: immár nem a szöveg hiányossága az, hogy a lelki tényezőknek csak korlátozott kifejezője lehet, hanem fordítva, a szöveg épp azért kerülhet előtérbe és válhat az irodalmat olvasó érdeklődésének elsődleges tárgyává, mert az irodalom lélektani világa hiányos, teljességgel föl nem tárható.

Mindennek következtében a kései Kosztolányi elemző-értelmező gyakorlatában egy a korábbinál sokkal közvettebb szerző-szöveg kapcsolat elképzelése bontakozik ki. Azaz a mű mögött nem áll ott – azt hitelesítő – valamiféle személyiség bensőségessége vagy lelki karaktere. A hitelesség vagy ez esetben még inkább hitelesítés olvasói folyamata olyan összetettebb, egyúttal lazább kapcsolatokra épülő szerzői szerepkört von játékba, amelyről Kosztolányi éppen mint újságíró szerezhett számos tapasztalatot. A nyilvánosság azon terében, amelyet nemcsak az irodalmon keresztül ismert, de mint – élete folyamán – számos napilap és folyóirat munkatársa is, s amelyre számos esetben reflektált esszéiben, publicisztikai írásaiiban vagy éppen az újságírás sokszor névtelen robotjának részeként, vagy amelyet – másik oldalról – mint író ki is használt művei népszerűsítése érdekében.

⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelv és lélek*, s. a. r. RÉZ Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 494. (Kiemelés – B. L.)

Az újságírói névtelenség

Szerző és szöveg kapcsolatát az újságírásban jelképesen is lazítja-fölszakítja a névtelenség bár nem teljes, de mindennapos gyakorlata. Utal erre, mint a kritikát a többé-kevésbé jellegtelen napi sajtóműfajok sorába iktató jellegzetességre, Szabó Zoltán már idézett megjegyzése is. Természetesen a cikk aláírásának elhagyása sokféle funkcióban megjelenhet, s elsősorban nem az irodalmi folyóiratokra – mint például a Nyugatra – jellemző, hanem a hírlapokra, sőt sokszor a hetilapokra is. A névtelenség igen sokszor üzleti jellegű megfontolásokkal áll összefüggésben, s olyan esetekkel, amikor a lap mint intézmény fontosabbá válik az azt létrehozó újságírók személyelyénél.⁶ Ugyanakkor a gyors általánosítást is kerülni célszerű – mindkét irányban.

Névtelen cikket még olyan folyóiratban is találhatni, mint a Nyugat, s nem csak a hírek vagy szerkesztőségi közlemények némileg paratextuális jellegű műfajaiiban. Babits ötletéből 1923 májusának közepén indult az *Árkádia* rovat,⁷ amelyet a rövid beköszöntő kommentár szerint a Nyugat munkatársai írnak, de névvel nem jegyeznek. A gyakorta ironikus, a kulturális élet aktuális jelenségeire reflektáló rövid írások hangvételükben és jellegükben a napi- és hetilapok névtelen publicisztikai műfajaira, informálás és szórakoztatás, humor és kritika közt egyensúlyozó színes-érdekes híreire emlékeztetnek. Talán ez is közrejátszhatott abban, hogy a rovat 1923 után jó időre eltűnik.⁸ Döntő indoknak azonban már csak azért sem tekinthetjük ezt, mert más kísérletek is mutatnak átjárást az irodalmi folyóiratok és a névtelen újságírás között. Gellért Oszkár említi például, hogy a Babits és Osvát közti különbségek kiéleződésekor Osvát Ernő „egy harcos hetilap” ötletével állt elő, amelynek munkatársai közt Gellért, Kosztolányi, Karinthy, Nagy Endre, Szép Ernő és József Attila szerepeltek volna. A Szép Ernő javaslatára Bizalmasnak elkeresztelt lapban – mely végül is nem vált valósággá – Nagy Endre indítványa szerint „a cikkek alá senki se írja a saját

⁶ SZABÓ, *A modern újságírás*, 198 kifejezetten úgy vélekedik, hogy az újságíróknak árt a névtelenség, mert bár takarózni is lehet vele, de a színvonalas munka sem válik így nyilvánosan ismertté.

⁷ GELLÉRT Oszkár, *Egy író élete*, I., 1902–1925, Bibliotheca, h. n., 1958, 441.

⁸ Az 1934-es utolsó számtól azonban ismét rendszeresen visszatér a Nyugat lapjain.

nevét”.⁹ Vitatható persze, hogy mennyiben kell komolyan venni vagy reálisnak tartani e fölvetéseket, ám a névtelen vagy álneves közlésnek általuk föltárt szerepköre még akkor is érdekes lehet, ha a javaslat hosszabb távon mindenképp illuzórikusnak tetsző. A közösségvállalás ilyesféle gesztusa nem esik messze a kései Kosztolányi fölfogásától, amely szövegnek és szerzői személyességnek az elválasztottságával számol. Még akkor sem, ha Kosztolányi szövegfogalma soha nem vált egyértelmű és ellentmondásmentes, ekként teljes következetességgel érvényesíthető elméleti építménnyé, amit alighanem az is – végül is érthető módon – akadályozott, amit némi pongyolással írói becsvágyként szokás emlegetni. Aligha működött volna huzamosabban, hogy Kosztolányi vagy író társainak föltehető többsége – ha csak nem másodközlésben¹⁰ – anélkül adják közre meglátásuk szerint irodalmi értékre számot tartó írásaikat, hogy azokat hozzájuk vagy legalábbis szerzői nevükhöz lehetne kötni. De ez már inkább a föltételezések birodalmába tartozik...

Ahogy a Nyugatban is előfordulnak – igaz, kevésbé hangsúlyosan – név nélkül megjelent írások, úgy a jellemzően névtelen, mert alapvetően üzleti érdekek vezérelte szenzációsajtóban is akad kivétel. Mint Buzinkay Géza fölhívja rá a figyelmet, A Nap – igaz, nem tipikus bulvárlapként, hanem mint amely a politikából gyártott szenzációt – a gyakran neves munkatársak írásait rendszeresen közölte a névvel mint afféle védjeggyel vagy reklámértékű címkével együtt.¹¹ A Rákosi Jenő szerkesztette Reform ezzel szemben korábban a tekintélyelv kizárása végett élt a nevek elhagyásának szokásával.¹² Ez egyttal jelzi, hogy a név nélküli történő közlés és a lapkiadás üzleti szempontja jóllehet szorosan kapcsolódnak, mégsem alkotnak kizárólagos

⁹ GELLÉRT Oszkár, *Egy író élete*, II., *A Nyugat szerkesztőségében 1926–1941*, Gondolat, Budapest, 1962, 110.

¹⁰ Erről lásd BENGI László, *Kosztolányi (?) újságot ír. A névtelen cikkek azonosításának kérdéséhez = „Alsó a fény”. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza művészete*, szerk. BEDNANICS Gábor, FISZ–Ráció, Budapest, 2010, 201–269. (*Minerva Könyvek*, I.)

¹¹ BUZINKAY Géza – KÓKAY György, *A magyar sajtó története*, I., Ráció, Budapest, 2005, 162.; BUZINKAY Géza, *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*, Corvina, Budapest, 2008, 108.

¹² *A magyar sajtó története*, II/2., szerk. KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla, Akadémiai, Budapest, 1985, 142. Más kérdés, hogy a névtelenség által az az – üzletileg sokszor kifizető – olvasói gyanakvás is fenntartható, amely a (vezér) cikk szerzőjeként valamely ismert politikust vagy személyt vizionálja: SZABÓ, *A modern újságírás*, 198.

párt. A sajtó nyilvánossága nemcsak föltár, de el is fed.¹³ Azonban ez sokkal inkább a nyilvánosság természetéből vagy működéséből, artikulációs módjából következik, semhogy a lapok s folyóiratok valamely csoportjához, esetleg a szerkesztési elvek egy tendenciájához lenne köthető. Nem annyira meglepő ezért, hogy Rákosi Jenő jóval később, mikor 1925-től a Pesti Hírlap munkatársa lett, immár neve alatt közölte politikai vezércikkeit.¹⁴

Hasznos lehet a névtelenség akkor is, ha egy megszokott sorozat folytonosságát kell fenntartani. Igaz, egy rovat átvételekor sokszor a cikkeket jegyző név megváltozása akár el is sikkadhat a folytonosság illúziójának erejéhez mérve.¹⁵ Biró Lajos – jóllehet szatirikus hanghordozástól közel sem mentes gondolatmenetének célpontja kevésbé a névtelenség jellegzetes gyakorlata, mint inkább éppen a tömeges olvasói hozzáállás ellentmondásossága – így ír erről a jelenségről:

Csodálatos például, hogy bizonyos dolgokban mennyire hiányzik a közönség kritikája. Van rá eset, hogy egy igazán kiváló író – egy íróművész, egy nagy tudású szikrázó elméjű *chroniqueur* – teremtsen például valami új krónikafajta. A közönség el van ragadtatva tőle, a lapnak és az írónak óriási sikerei vannak. Az író azután elmegy a laptól, vagy meghal, vagy abbahagyja a dolgot. És

¹³ Hogy az említettek mellett a név nélküli közlési gyakorlat a cenzúra részleges kijátszásának-megkerülésének, az erkölcsi-jogi felelősség elhárításának eszközéül is szolgálhat, azt az is mutathatja, hogy 1919 áprilisában elrendelik a lapokban a szerzők nevének kötelező föltüntetését. (*A magyar sajtó története*, szerk. MÁRKUS László, Tankönyvkiadó, Budapest, 1977, 113.) A névtelenség az első világháború után is a sajtójogi szabályozás kérdéses-vitatott pontja maradt: lásd SIPOS Balázs, *A politikai újságírás mint hivatás*, Napvilág, Budapest, 2004, 73., 76.

¹⁴ SCHILLER József dr., *Rákosi Jenő. Egy magántitkár feljegyzései*, Káldor, Budapest, 1933, 209. A magántitkárként nem épp elfogulatlan Schiller József szerint Rákosi neve a Pesti Hírlapnak anyagi és erkölcsi sikert is hozott. A közvetlen megfeleltetés talán mitizálás sem mentes, de föltehetőleg joggal tehető egy olyan tágabb összefüggés releváns elemévé, amely a Pesti Hírlapnak és vele együtt Rákosinak a revíziós törekvésekben játszott szerepét is számításba veszi.

¹⁵ Lengyel Géza vélhetően nem teljesen alaptalanul jegyzi meg, hogy a Pesti Hírlap olvasóinak egy része „talán észre sem vette, hogy az országgyűlési »Karcolatokat« a nagyszerű Mikszáth helyett egy locsogó, sekély tehetségű újságíró írja”, vagy hogy később „Tóth Béla után az oly népszerű Esti levelet Porzolt Kálmán” vette át. (LENGYEL Géza, *Magyar újságírók*, Akadémiai, Budapest, 1963, 23., 47.; utóbbiról lásd még GELLÉRT, *Egy író élete*, I., 104.)

ugyanazon a helyen, ugyanolyan betűkből más írja a krónikát. Hiányzik az első író tudása, elméssége, írásművészete. *És a közönség észre sem veszi a változást.* De azután a második író is elmegy a laptól. És egy harmadik jön. A harmadik is írja ugyanott, ugyanazt a krónikát. És a krónika most már teljesen elzüllött. Lapos, ízetlen, tudálékos, nagyképű, dadogó, ostoba. *És a közönség észre sem veszi a változást.*¹⁶

A szerzői névtelenségbe burkolózás éppannyira lehet következménye, mint kiváltója ennek, vagy a Biró kipécézte folyamatok mintegy szimbolikus fölerősítése.

A vezércikk a tipikusan, igen gyakran névtelenül közölt publicisztikai műfajok egyik legjellemzőbbike. Benne ugyanis nemcsak, sőt nem is annyira az író vélekedése, de a lap véleménye szólal meg. Nem véletlen ezért, hogy a vezércikk sokszor még többszerzős is. Biró Lajos imént idézett munkájában kifejezetten úgy vázolja föl az ehhez vezető folyamatot, mint amely párhuzamos az írói hírnévhez ragaszkodó költők-művészek kiszorulásával a szerkesztőségekben, azaz a lapkészítés professzionalizálódásával:

Az írók pedig – ez nekik is használ, az irodalomnak is, az újságnak is – kiszorulnak a szerkesztőségekben. Lassanként kétféle ember marad benn: riportter és újságszerkesztő-, rovat szerkesztő-hivatalnok. Még a nagy publicisták, a költő-vezércikkírók is kiszorulnak a napisajtóból. A legtöbb lap egyenesen arra törekszik, hogy az ítéletet mondó cikkeit – különösen a politikaiakat – uniformizálja. [...] Négy-öt ember írja a vezércikkeket és a világejrt sem lehet őket egymástól megkülönböztetni. [...] Egyre inkább a lap beszél, egyre kevésbé az ember. A nagy publicista-költők kiszorulnak a lapból. [...] A publicisztika hőskora – legalább a napisajtóban – elmúlt. Az újság maga akar beszélni.¹⁷

A megszólaló helyzetébe nemhogy az író, immár nem is az újságíró kerül, hanem a lap személytelenné tett, elvont „jogi személye”, a szerkesztőség mint arculatot öltő intézmény.

A jól értesültség és a szórakoztatás igénye – miközben mindkettő igen széles skálán mozog, a gyors politikai-gazdasági hírszolgálatról a sztárvilág

¹⁶ BIRÓ Lajos, *A sajtó*, Politzer Zsigmond és Fia, Budapest, 1911, 11.

¹⁷ *Uo.*, 30.

pletykáiig, a tág látókörű kulturális-irodalmi szemléletől a szatirikus-szabad-szájú vicclapig – egyaránt összekapcsolódik az olvasók számának gyarapításával és ezen keresztül a lapkiadás üzleti eredményeivel. Az ebből fakadó igények az újságírókat olyan szakemberekként láttatták, akik – akár a névtelenség álarca mögött – maguk távolságot tartanak a politikától, és nem föltétlen saját véleményüknek adnak hangot, hanem – többé vagy kevésbé nyílt – megrendelésre dolgoznak. Az 1920-as évek meghatározó újságírói többségükben

a századforduló idején léptek az újságírói pályára, akkor, amikor egyértelműnek tűnt a tömegsajtó, az üzleti sajtó, a *hírlapok* győzelme az eszmehirdető sajtó felett. Akkor, amikor a zornaliszták már nem egy-egy politikai irányzat képviselői voltak, hanem sokkal inkább *szakmunkásként* („sajtómunkásként”, „tintakuliként” stb.) cikkeket fogalmaztak – alkalmanként egyszerre több, egymástól eltérő irányultságú sajtótermékbe; nem a meggyőződésüket „árulták” ugyanis, hanem szaktudásukat. Eközben módjuk volt a felismerésre, hogy újságíróként azonosak az érdekeik, és ez a sajtóélet ügyei kapcsán általában háttérbe szorította a politikai véleménykülönbségeket.¹⁸

Az újságírók csoporttudatának, azaz politikán áthúzódó érdekközösségük-szolidaritásuk élményének kialakulása mellett a szaktudás előtérbe kerülésével elválik egymástól a szöveg megmunkálása és az olvasóval való kommunikáció is. Ez az a pont, ahol a sajtó és újságírás státusának változása, a nyilvánosság ehhez kapcsolódó átfurmálódása összefüggésbe kerülhet az irodalmi szövegfogalom módosulásával is.

Újságírás és meggyőződés Vita az írói becsületről

A Huszadik Század 1912-ben huszonegy írást közöl, amelyek az írói becsületről megfogalmazott körkérdésére válaszolnak: „Összeférhetőnek tartja-e

¹⁸ SIPOS, I. m., 19. Az újságírói munka áruvá válása, szakma és hivatás szétválása, az akár ellentétes felfogások – főként név nélküli – képvisellete kapcsán lásd még *A magyar sajtó története*, 1977, 48.

a politikai tisztességgel, hogy valaki elveivel ellenkező eszméket hirdessen, bár névtelenül, a publicisztikában oly céllal, hogy pénzt szerezzen?”¹⁹ A kérdés talán úgy is olvasható, hogy a névtelen cikkekben személyes vélemény vagy egy szerkesztőség elvont-megragadhatatlan állásfoglalása kereshető-e több joggal.

A válaszok egy világos csoportját alkotják az elutasító vélemények: Biró Lajos, Fényes László, Halász Imre, Jászai Samu, Lengyel Géza, Ormos Ede, Radó Sámuel, Rónai Zoltán, Szende Pál, Túri Béla, végül Zigány Zoltán válasza. Abban az értelemben talán ezek a legkevésbé érdekes írások, hogy bennük világos erkölcsi hit munkál, amelyet feleslegesnek is mutatkozik túlmagyarázni. Még akkor is, ha a már-már mintaszerű meggyőződés tanúsága mellett többször is megjelenik az a korlátozó ellentét, amely az elvek egyértelműsége és az élet esetenként bonyolult, enyhítő körülményként is szolgáló kényszerei között feszül.

Néhányan ingadozó álláspontot foglalnak el, homályosan vagy ironikusan fogalmaznak, esetleg köntörfalaznak. Ady például elismeri, hogy az írás áru lett, aminek következtében újfajta hírlapírás jelent meg, ugyanakkor jószerevel profetikus hanghordozással vallja, hogy maradtak még olyan félisteni vezetők, akik mentesek tudtak maradni az üzleti szemlélettől, s így akik mintegy fölötté állnak a föltett kérdésnek.²⁰ Kóbor Tamás válasza azért kettős, mert erkölcstelennek vallja azt, ha valaki meggyőződésével ellentétes véleményt képvisel, de politikailag mégsem tartja elfogadhatatlannak.²¹ Ezt szigorúan véve, kimondatlanul, arra a közhelyes következtetésre is gondolhatunk, hogy a politika mint olyan amúgy is erkölcstelen. Pogány József a régi rend régi fogalmai és egy vágyott új rend közti feszültségtérben fogalmazza meg álláspontját. Mivel az új még nem vált realitássá, ezért morális megítélés alapja sem lehet még. Ezért Pogány az ítékezés helyett az összefüggések és ellentétek föltárását, valamint a helyzet magyarázatát tartja leginkább követendő célnak:

Csak megerősíti és aláhúzza ezt az újságírói munka megváltozott karaktere is.

A publicista tudásának, a krónikus írói művészetének helyébe a riport, a po-

¹⁹ *Körkérdés. Az írói becsület*, Huszadik Század 1912, I., 600.

²⁰ *Uo.*, 601.

²¹ *Uo.*, 614–616.

litikai és rendőri riport lép. Az erős munkamegosztás, az inkább gyors és hű információhajtás, mintsem az anyag művészi feldolgozására való törekvés gépiessé teszi az újságíró munkáját. A modern újság szimbóluma: a táviró, a telefon, a nyomatos, az átlag-újságíró szerszáma nem annyira a toll, mint az olló, a stenografáló ceruza és a ragasztó ecset. Az újságírás arisztokratikus passzióból demokratikus foglalkozássá lett, de az újságírómunka megítélése nem tudta követni a valóság megváltozását. A régi, politikus és író újságíróról alkotott ítéleteket akarja alkalmazni a morális ítélezés az új bérmunkás, sztrájkot és mozgalmat csináló újságíróra. Az újságíró új helyzete és a régi helyzetére igaz vélemények összeütközését mutatja a probléma felvetése és hisszük, hogy az új helyzetre igaz megítélés kialakulását fogják tudatossá tenni a kérdésre érkező válaszok.²²

A körkérdésre válaszolók közt többségében érdekes érvekkel szolgálnak azok, akik nem egyszerű vagy szokványos véleményüknek adnak hangot, és morális értelemben nem triviális válaszukat igyekeznek alátámaszthatóvá, indokolttá vagy legalább megérthetővé tenni. Szerintük a felelet igen: az újságíró írhat meggyőződése ellen is. Gerő Ödön, Ignotus, Mikes Lajos, Nagy Endre írásai sorolhatók ebbe a csoportba, de megszorításokkal itt említhető még Weltner Jakab cikke is, valamint Gonda József végül ironikusan átforduló, utólag beérkezett és a vidéki sajtót képviselő véleménye. Közülük többen is a sajtó kapitalizálódott, tőkés jellegét emelik ki, tehát azokat a körülményeket s feltételeket, amelyek között szinte már természetesnek vehető, hogy a meggyőződés nem sokat számít. Mikes Lajos, Miklós Andor későbbi munkatársa például így építi föl gondolatmenetét: „A hivatásos hírlapíró politikai és egyéb meggyőződése magánügy, mihelyt a hírlapíró műhelymunkáját végzi. A napisajtó egyre nagyobb mértékben kapitalizálódik, ennek folytán a hírlapíró egyre jobban bérmunkássá válik. A kapitalista lapkiadó hirdetőinek az érdekeit szolgálja, s alapjában hirdetett eszméért csak ő felelős [...]. Mennél inkább bérmunkássá válik a hivatásos hírlapíró, annál kevésbé zavarhatja össze egyéni meggyőződését munkaadójának az érdekeivel.” Így a kérdés „nemcsak tisztességi kérdés,

²² *Uo.*, 724.

hanem kenyérkérdés is”. Továbbá: „Mennél inkább bérmunkássá válik a hírlapíró, annál inkább *névtelenné* válik a hivatásos hírlapíró munkája.”²³

Ignotus először hosszan idéz a Magyar Hírlap 1909. április 11-i számában megjelent írásából, amelyben Radó Sámuel *Hírlapírók iskolája* című könyvét bírálta,²⁴ majd éles különbséget látat egyik oldalról a névtelen, másíkról pedig a nevesített vagy kikövetkeztethető betűjeggyel ellátott írássok között: „Az újságírásnál e megkülönböztetést meg kell tenni az újságírói dolgokat nevük aláírásával író írók, s a tulajdonképeni és személytelenebb újságírói munkát végző újságírók között. Megeshetik, hogy ugyanazon ember esik hol egyik, hol másik megítélés alá, hol egyik, hol másik munkájának természete szerint. Ez bizonyára bonyodalmas és szomorú állapot, de ez a *valóságos* állapot.”²⁵

Gellért Oszkár őrizte meg Ignotus egy hozzá írott, 1906. november 24-én kelt levelét, amelyben – nem nyilvánosan – hasonló véleményt fogalmazott meg:

Kedves és tisztelt uram, ha, amit nem is sejtettem, csakugyan beállt vezércikkírónak, hamar megtanulja majd, hogy újságíróként ne keressen egész embert, egész tehetséget, egész véleményt, hanem egy munkásembert, aki tehetőségének s véleményének egy darabját a lap és a nap szükségéi szerint szabályozza és alkalmazza. Ama cikket nem olvastam, de még ma elolvasom – de ha tartunk valamit az egymás tehetségéről s véleményéről, sohase ítéljük meg azt vezércikkeinkből, soha egyáltalán olyasmiből, aminek alája nem írunk teljes nevünket. Én őszintén tisztelem és szeretem a Magyar Hírlapot, érdeklődéssel olvasom, igyekezettel írom vezércikkeit, de nem vállalnék érettség, mint sajtójogi felelősséget. Remélem, nemcsak most nemcsak írásban találkozunk.²⁶

²³ *Uo.*, 720.

²⁴ Radó Sámuel szintén a Huszadik Század körkérdésére válaszolók közt van: *Uo.*, 725–726.

²⁵ *Uo.*, 614.

²⁶ A levelet fakszimilében és átirásban közli GELLÉRT, *Egy író élete*, I., 97–98.; vö. még GELLÉRT Oszkár, *Kortársaim*, Művelt Nép, Budapest, 1954, 176. Akár ironikusnak is vehető, hogy a hetvenes években született rövid sajtótörténeti összefoglalás nemcsak Ignotus példáját említi a sajátjától különböző felfogást képviselő lapnak dolgozó újságíróra, hanem éppen az Ignotust magatartása és hozzáállása miatt visszaemlékezéseiben igencsak kárhóztató Gellért Oszkárt is, aki radikális szemlélete ellenére sokáig a Pesti Hírlap vezércikkeinek is egyik szerzője volt (*A magyar sajtó története*, 1977, 49).

Biró Lajos már többször idézett, szarkazmustól sem mentes írása őrizte meg, hogy „Ignotusnak van egy érdekes és az értők számára százszorosán igaz mondása: az újság hazudik.”²⁷

Azt talán a főnti példák is alátámasztják, hogy az újságírás helyzete, üzleti jellege és ezzel együtt az újságíró szaktudása és elköteleződése a 20. század elejének vitatott, ellentmondásos kérdése volt. Hogy a lapok nem mondhatnak le közönségükről, s ezért kedvében is kell járniuk olvasóiknak, Ambrus Zoltán a Szerda első számában, *Irodalom és újságírás* című cikkében szinte magától értődő kiindulópontként kezeli, és ebből vonja le az írók számára kevésbé kedvező következtetést, hogy a lapoknak a félművelt és kevésbé művelt rétegek ízléséhez is alkalmazkodniuk kell.²⁸ Az újságok irodalmi-kulturális rovataira s ezen keresztül az irodalom jellegére gyakorolt hatás mellett²⁹ pedig Ambrus is fölhívja a figyelmet arra, hogy ezen feltételek közepette „az a szellemi vagy morális felsőbbesség, hogy a közlő kitar valamely gondolat mellett”, lényegében lehetetlenné lett.³⁰

Ugyanebben az évben, az újságíróként még éppen csak pályakezdő Kosztolányi szintúgy ezeket a kérdéseket boncolgatja, s hasonló gondolatmenetet fejteget. *Az újságírásról* című cikkében, a Bácskai Hírlap hasábjain – egyébként névtelenül – közölt *Heti levél* sorozatában a Herbert Spencer pedzegette „újságműveltség” okait és hatásait firtatja. Annak kérdése mellett, hogy az újság a közönséget fölszínességhez szoktatja-e, elfordítván a könyvtől, Kosztolányi a lapok népszerűségének eredetét próbálja megokolni.

Az újság vonzóerejének fő rugója azonban az őszinteség. Nem a feltétlen igazmondás magával ragadó erejét értem. A zszurnaliszta sokszor bizony kénytelenségből és kedvetlenül is ír, *nemegyszer saját meggyőződése ellenére is*. Az újságolvasásnál az a tudat bűvöl meg, hogy azt, amit olvasok, egy oly valaki írta, ki velem együtt él, sétál a korzón, rendel magának fröccsöt a vendéglőben, és a saját ügyemet mégis ördögös bűvészzel tudja a magáévá tenni. [...] mire befejezi az írását, maga is hisz és kigyullad az arca. A vérbeli újságíró

²⁷ BIRÓ, *I. m.*, 6. Ez a füzetnyi könyv korábban éppen a Huszadik Század Könyvtára sorozatban látott napvilágot.

²⁸ AMBRUS Zoltán, *Irodalom és újságírás*, Szerda 1906/1., 8.

²⁹ *Uo.*, 13–14.

³⁰ *Uo.*, 9.

végtelen hajlékony, olyan mint a Barnum cirkusz kigyótestű nője. S ennyiben igazán művész.³¹

Az irodalom függetlenségének kérdése

A Huszadik Század az írói becsület kérdésében indított körkérdésével párhuzamosan közölte az irodalom és társadalom viszonyát tárgyaló szövegeket, amelyek a Társadalomtudományi Társaság vitaülésein hangzottak el. Előadását természetesen nem minden résztvevő írta meg (például Giesswein Sándor, Osvát Ernő, Pogány József), de olyanok is akadtak, akik mindkét vitában kifejtették véleményüket (a nyitóelőadást tartó Ignótus mellett Gerő Ödön és a legunalmasabb hozzászóló, Szende Pál). Ez utóbbi jelezheti, hogy bár közel sem azonos kérdésekről volt szó, átfedésüket sem lenne érdeemes tagadni.

A vitában ugyan nem teljes konszenzust rögzít, de kifejező, ahogy Szini kezdi válaszáat: „Azt hiszem, tisztelt társaság, hogy a vitának talán legfontosabb pontja már az eddig való felszólalásokkal is eldőlt. Közvetve vagy közvetlenül, harsányan vagy némán, bátran vagy óvatosan, de csaknem mindegyik vitatkozó oda lyukadt ki, hogy az irodalmat – azt hiszem, a szép-irodalomról van szó – nem szabad társadalmi vagy politikai tendenciák szolgálatába állítani.”³² Vagy ahogyan már Ignótus is fogalmazott: „Amint a filozófia nem maradhatott *ancilla theologiae*, a litteratura nem lehet *ancilla politicae*.”³³

Közel húsz évvel később a Magyar Cobden Szövetség szemináriumi előadásainak sorában igen hasonló témát tűzött ki. Író és társadalom kapcsolatáról 1934. november 23-án Ignótus Pál, azaz Ignótus fia és Kosztolányi Dezső vitázott.³⁴ Minthogy a Szövetség lapja, a Cobden 1934 novemberében indult, a vita anyagát a lap második, decemberi száma a *Cobden-előadások*

³¹ KOSZTOLÁNYI, *Álom és ólom*, 123. (Kiemelés – B. L.)

³² *Irodalom és Társadalom*, Huszadik Század 1912, II., 309.

³³ *Uo.*, I., 671. Az előadás szövegét egyébként a Nyugat április eleji száma is közölte *Laissez faire* címmel.

³⁴ A Magyar Cobden Szövetség 1934/35. évi szemináriumi előadásait lásd a Cobden folyóirat első, 1934 novemberében megjelent számának belső címlapján.

rovatban részben közölte is. A vitaülésen elnöklő Halasi-Fischer Ödön bevezetőjében – részben visszhangozva a Huszadik Század-beli vélekedéseket – úgy ítélte, hogy az irodalomban a szabadság jegyében a tehetség a fontos, bármely világnézeti oldalon álljon is az író. Ám éppen ebből adódik szerinte a kérdés: ha a válasz ilyen egyszerűnek, már-már egyértelműnek látszik, amin nem is igen van mit vitatni, miért tapasztaljuk mégis azt, hogy az írók maguk nagyon is és szakadatlan vitatkoznak róla.³⁵

Kosztolányi előadásában – a világháború, majd a forradalom és ellenforradalom elrettentő tanúságára hivatkozva – az egyénre helyezte a hangsúlyt, mondván: „A tömegek nem menthetik meg a tömegeket.”³⁶ Ignótus Pál – részben az *Édes Annára* hivatkozva – több ponton elfogadta Kosztolányi érvelését, jóllehet túl végletesnek ítélte azt, ahogyan az író az egyéniséget kiemelte. Többek közt: „Igazat adok Kosztolányinak abban, hogy a politikai jellegű írók közül többre tartja azokat, akik konkrétumokat mondanak, elveikhez félreérthetetlen használati utasításokat mellékelnek, tehát »prozaí és éppen ezért költői« módon fejezik ki magukat – mint azokat a »kákabélű váteszokat«, akik homályos irányelveket harsognak világgá és bugyolálnak be harsány, de félreérthető szólalásokba.”³⁷ Ez a részlet azért is érdekes lehet, mert a könnyen az 1929-es Ady-vita összefüggésébe is beágyazható megállapításoknak nem igazán lenni megfelelőjét a Kosztolányi-tól közölt szövegben...³⁸

³⁵ IGNÓTUS PÁL – KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, *Író és társadalom*, Cobden 1934/2., 22.

³⁶ *Uo.*, 23. Az írást Réz Pál először még kétes hitelűnek tartja, és ezért csak egy hosszabb részletét adja közre jegyzetben, Kosztolányi Ignótus Pál előadására válaszoló szavaival egyetemben: KOSZTOLÁNYI, *Nyelv és lélek*, 1971, 571–574. Döntését azzal indokolja, hogy a Cobden föltehetőleg gyorsírással lejegyzés alapján közölte a szöveget. A *Nyelv és lélek* harmadik kiadása azonban az írást egészében, *Egység és kétség* címen hozza, a Pesti Hírlapban 1933. február 26-án megjelent cikként. Ahogy ugyanis az Ignótusnak adott választ is közlő jegyzetekben jelzi, ez az esszé lényegét tekintve megegyezik a Cobdenben 1934 végén napvilágot látott írással: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, *Nyelv és lélek*, s. a. r. Réz Pál, Osiris Kiadó, Budapest, 1999³, 614.

³⁷ IGNÓTUS – KOSZTOLÁNYI, *I. m.*, 24.

³⁸ A másodközlés előbb hivatkozott azonosítása nemcsak arra vet fényt, hogy az előadások közlése a szerzők közreműködésével történhetett, s inkább csak a vita összefoglalása alapul gyorsírással lejegyzésén, hanem arra a különbségre, össze nem illésre is magyarázattal szolgál, amely a Kosztolányi-szöveg és az Ignótus-előadás arra reflektáló passzusai közt feszül. Föltehető ugyanis, hogy Kosztolányi nem – legalábbis nem csak – a folyóiratban napvilágot látott esszéjét mondta el vagy olvasta föl előadásában. Ennek megírása vagy

Kosztolányi – föltehetőleg helyszíni lejegyzésből rekonstruált – válaszában aligha véletlenül az *Édes Annára* tér vissza, amelynek politikai-társadalmi olvasatát ugyan nem utasítja el, de viszonylagosítja: „Meghatottan hallottam, hogy Ignotus Pál világnézetem jellemzésére felhozta az Édes Annát. Én ezt a világnézetemet hangosan hirdetem, nincs okom, hogy eltagadjam, de megemlítem, hogy mikor irtam[,] egyéni meghatottság hatása alatt voltam, nem a cselédek sorsán akartam javítani, hanem egy embert énekeltem meg, akit mindig megszánok. Egy szegény embert szánok meg és talán ugyanakkor százezer szegény ember sorsáért állok ki.”³⁹

Irodalomnak és politikának, meghatott-megszánt egyénnek és közösségi kiállásnak a kései Kosztolányi által képviselt elvi szétválasztását, függetlenségét nem igazolja vissza, nem igazán követi a regény fogadtatása. Ebben az összefüggésben érdekes lehet az a levél, amelyet Reinitz Béla küldött Hatvanynek Berlinből, 1928. december 26-án: „Laczikám! Nem tudom, olvastad-e Kosztolányi Dezső *Édes Anna* regényét? Olvasd el. Én megbocsátottam neki minden gaszágát ezért a művéért! Bíró Lajos figyelmeztetett rá. Ajánlom figyelmedbe.”⁴⁰ Eme megjegyzések bizonyos szempontból talán még a regény kritikáinál is fontosabbak, kifejezőbbek. Az olvasás és befogadás informális teréről adnak hírt. Arról, hogy Bíró, majd Reinitz számára az *Édes Annának* mint regénynek nem egyszerűen az esztétikai hatást kiegészítő-főlerősítő, esetleg átható politikai visszhangja van, hanem hogy az efféle értelmezésnek a szerző személyét és megítélését befolyásoló ereje van. Míg Kosztolányi inkább leválasztani látszik a szerző személyiségét az irodalom kritikai-olvasói nyilvánosságáról, regénye éppen hogy egy ilyen kapcsolat viszonyítási rendszerében szólal meg. Hatását tekintve mégis paradox módon: amikor az *Édes Anna* Kosztolányi politikai-erkölcsi gaszágainak megbocsátására ösztönözhet, ugyan nem rúgja föl az említett vonatkoztatási keretet, ámde abban az értelemben mégis megfordítja a hierarchiát, hogy az irodalmi teljesítmény felől bírálja fölül a hozzá társított szerzői alakról kialakított véleményt. Ezzel pedig az értelmezés módjának olyan

letisztázása helyett egy korábbi cikkét juttathatta el a Cobdenhez, amelyet persze valószínűleg a vitához egyébként is fölhasznált. Az esetleges terjedelmi megszorítások szintén ösztönözhetnék erre.

³⁹ IGNOTUS–KOSZTOLÁNYI, *I. m.*, 25.

⁴⁰ *Levelek Hatvany Lajoshoz*, szerk. HATVANY Lajosné, Szépirodalmi, Budapest, 1967, 404.

elmozdulása következik be, amely ugyan nem felel meg teljesen a kései Kosztolányi szövegfogalmának, de eltávolodik az általa impliciten bírált fölfogástól is. S ha ehhez hozzávesszük Kosztolányi szemléletének ellentmondásait, akkor talán nincs is akkora különbség a korabeli elváráshorizontok között.

A névtelen cikkektől a szöveg autonómiáig

Az *Édes Anna* sikere szorosan összefügghet azzal, hogy igen különböző értelmezéseket tesz lehetővé, igen tág olvasói réteget képes megszólítani és mintegy (ismét) Kosztolányi mellé állítani. Ha azt túlzás lenne is állítani, hogy Kosztolányi ennek ellenére hátat fordít az írói hírnév kínálkozó lehetőségének, továbbra is viszonylagosnak állítja be mű és alkotó kapcsolatát: az ihletet lényegében megragadhatatlannak és ezért kevésbé érdekesnek – esztétikai értelemben nem döntőnek – vallja, a közösségi értelmezés helyébe az egyén részben esetleges, mert teljességgel soha nem általánosítható szempontját helyezi, az egységesíteni képes meggyőződés helyett a hatások nemritkán véletlen vagy látszólag kisszerű egymásba fonódásait emeli ki.⁴¹ Hogy miért alakult így, arra aligha lehet végleges vagy kizárólagos választ adni.⁴² A lehetséges közelítések közül itt csak azt körvonalazom, amely irodalom és újságírás viszonyának kérdéséhez kapcsolódik, s ezen keresztül az újságírói munkának ahhoz a korabeli tapasztalatához, amelynek némely ellentmondását az ismertített viták is megmutathatták.

Kosztolányi igen korán tapasztalatot szerzett arról, s el is fogadta, hogy az újságírói munka nem mindig igazodik a újságban dolgozók személyes véleményéhez. Nemcsak korábban idézett kijelentése sugallhatja ezt, de ahhoz sem kellett a szomszédba mennie, hogy már fiatalon, kezdőként, a gyakorlatban is megismerje, milyen egymással többé-kevésbé ellentétes

⁴¹ Például KOSZTOLÁNYI, *Nyelv és lélek*, 1971, 462–470.

⁴² Olyannyira, hogy korábban magam is kísérletet tettem a kérdés más oldalról való megközelítésére: BENGI László, *Művészi önállóság – kulturális meghatározottság = A magyar irodalom története*, III., szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, Gondolat, Budapest, 2007, 135–145. Nem célozom ezt fölülbírálni, de ahogy akkor, úgy most sem hiszem, hogy a kérdésre lehetséges végleges, pláne kizárólagos megoldással szolgálni.

fölfogású lapokban egyaránt publikálni. 1908. február 23-án *Proletárköltészet* címen így kezdi írását Arno Holzról a Népszavában: „A költészet észreveszi a jelent. Az a berlini poéta, akit a németek is, én is legjobban szeretek az összes *proletárköltők* közül, csatakos, csúnya hajnalon bandukol haza a Frigyesvároson át, egyszerre magára eszmél, megnézni az óráját, s azt látja, hogy fél kettő van. Ez az óra, az Arno Holz órája, amely merészen és dacosan fél kettőt mutat még a költészet anyagiatlan régióiban is, jellemzi azt az új poézist, amiről most szólni akarok, a *proletárlelkűek*, az újat akarók és újra vágyakozók költészetét. Nem véletlenül ragadtam ki ezt a költeményt [...]”⁴³ Proletárköltők, proletárlelkűek költészete – hogy mutathat mindez egy korabeli katolikus lap hasábjain? Aligha természetes könnyedséggel találja meg ott a helyét. Azaz mégis, amennyiben Kosztolányi gordiuszi módon ezen részletek egyszerű törlésével, rövidítésekkel, a végén másfél bekezdésnyi megtoldással közli újra a szöveget két évvel később, az Élet 1910. június 26-i számában, Vampa álnéven. *A másodperc művészete* ekképp indul: „A berlini poéta csatakos, csúnya hajnalon bandukol haza a Frigyesvároson át. Egyszerre magára eszmél, megnézi az óráját, s azt látja, hogy fél kettő van. Ez az óra, az Arno Holz órája, amely még a költészet anyagiatlan régióiban is merészen és dacosan fél kettőt mutat, jellemzi azt az új poézist, amelyről most szólni akarok, a másodperc művészetét.”⁴⁴ A cikkben a proletárköltészetből egyszerűen új költészet, a forradalomból pedig – elkerülendő a félreértést – irodalmi forradalom lesz.

Fogas kérdés, hogyan alakult később Kosztolányi elképzelése az újságírói munkáról, vagy ahogy a Huszadik Század fogalmazott: az írói becsületről és meggyőződésről. Hasonlóképp nem magától értetődő, mennyire azonosult Kosztolányi az általa szerkesztett *Pardon* rovat szélsőséges szemléletével és hangütésével, stílusával.⁴⁵ Azt is nehéz lenne eldönteni, mennyire gondolta komolyan Kosztolányi, hogy az Új Nemzedéknél jórészt névtelenül végzett munkáját pusztán egy anonimitásban maradó zsurnaliszta

⁴³ KOSZTOLÁNYI, *Nyelv és lélek*, 1971, 543. (Kiemelés – B. L.)

⁴⁴ KOSZTOLÁNYI, *Álom és ólom*, 445.

⁴⁵ Kosztolányi szemléletének alakulásáról tanulságos vita olvasható a Kalligram 2009/2., 4., 11., valamint 2010/6. számaiban. Ennek az eszmecserenek súlyát és fontosságát messze nem érinti az, hogy az általam vázolni igyekezett összefüggések az abban megfogalmazott válaszoktól függetlenül is tárgyalhatók.

munkahelyi „kötelességteljesítésének” fogják betudni. Akárhogy is volt, az bizonyos, hogy a lelepleződést követő védekezésnek ez egyik fontos elemévé lett, megtoldva azzal, hogy Kosztolányi mint művész végezte munkáját, márpedig a művészet szintúgy mentes a politikától, mint ahogy a névtelen újságírás is jószerével független a szerző saját véleményétől. Bármennyire abszurdnak tűnhetik is föl egy efféle védekezés manapság, a húszas–harmincas években – független attól, bármi hitelt adunk-e neki – nem tartható annak. Épít arra a vitára, amely a Huszadik Században megosztotta ugyan a válaszadókat, de azt majd mindenki elismerte – hisz éppen ezért volt vita –, hogy a kérdés valós helyzetet-kísértést tükröz. És az emlékezet korlátai-bizonytalansága ellenére is jellemző lehet az a történet, amelyet Gellért Oszkár mesélt el – legalább két helyütt. Eszerint Kosztolányit évekkal a *Pardon* szerkesztését követően a Népszava ismét támadta. A Nyugat szerkesztőségében földült lelkiállapotban megjelenő író Osvát Ernőnek és Gellértnek arra hivatkozott, hogy a véresszájú Pardonokat nem ő írta. Osvát elérte, hogy a Népszava elégtételt adjon, s – Gellért szerint – amúgy is enyhébben ítélte meg Kosztolányi Új Nemzedék-beli szerepét, mert azt az újságíró névtelen robotjának tulajdonította, mint Babits névvel jegyzett *Magyar költő kilencszázötvenkilencbenjét*.⁴⁶

Kosztolányi két oldalát is megtapasztalhatta, hogy milyen egy szöveg szerzőjének lenni, egy műért felelősséget vállalni. Íróként része lehetett elismerésben, de még a fanyalgó kritika is figyelmet jelezhetett. A *Pardon* rovat keltette fölzúdulás kapcsán viszont saját bőrén érezhette, mit jelent egy írás szerzőjének leleplezése akkor, amikor az író elfedni akarja művéhez fűződő

⁴⁶ GELLÉRT, *Kortársaim*, 262.; GELLÉRT, *Egy író élete*, II., 40. Gellért Oszkár egyébként mást is hajlott Osvátra fogni, miért nem képviselt következetesebben radikális és politikai álláspontot. Amikor Kosztolányi – nem elfogultság nélkül értelmezve a történeteket – „a csillámló, szellemes, szakmailag fölöttébb izgalmas Goethe-cikkkel depolitizálta maga körül a túlfűtött légkört s középpontjába került egy irodalmi eseménynek, egy műfordítói versenynek” (KARDOS László, *Tóth Árpád*, Akadémiai, Budapest, 1955, 341.), Gábor Andor Bécsből szatirikusan utasította ezt el mint a figyelem elterelésére szolgáló széplelkű játszadozást. Gellértet bántotta a Bécsből jött ítélet, és úgy emlékezik, mint aki előre érezte is ennek jogosságát, s ezért Osvátot kérdezte, mielőtt maga is csatlakozott volna a megszólalók sorához. Osvát viszont – írja Gellért – szinte épp ellenkezőleg látta a Goethe-verssel való bíbelődés politikai helyi értékét: „ez amolyan rejtett tiltakozás a fehér terror ellen, mellyel úgysem szállhatunk szembe nyíltan”. (GELLÉRT, *Egy író élete*, I., 392.)

viszonyát. Mindennek nyomán olyan következtetés is levonható, hogy a szövegek nevesítése és szerzőhöz rendelése sem nem természetes, sem nem szabadon választott folyamatok eredményei, hanem olyan összekapcsolás révén állnak elő, amelyet a nyilvánosság szabályoz, annak csatornáit tesznek lehetővé, és közvetítő rendszerei hoznak létre. Az értelemtételezés ehhez kötött aspektusai annyiban tehát traumatikusak, hogy könnyen kisiklanak-kibújnak az egyéni szándékok irányítása és a személyes törekvések befolyása alól. Minthogy ez végső soron független attól, hogy névtelen szövegek szerzőjének azonosítása történik-e meg, vagy a névvel vállalt művek befogadása írja felül a szerző intencióit, ebben a tekintetben irodalom és újságírás – legalább azóta, hogy a lapok befogadták az írókat és az irodalmat – közel sem állíthatók élesen szembe egymással. Ellenkezőleg: a sajtó nemcsak teherként az írás számára, de nem is csupán a szépírói megjelenés fóruma, sőt e kettő kapcsolatát még az a hatás sem meríti ki, amelyet az újságírás gyakorolt a szépirodalom formáira. A sajtónyilvánosság sajátos tapasztalata egy új értésmód lehetőségét nyitja meg az irodalmi művek befogadása számára. Picit egyszerűsítve, efelől is magyarázható, hogy Kosztolányi nem az írói hírnévből és szándékból fakadó eszméket viszi át az újságírás eltérő világára, hanem a sajtó névtelen nyilvánosságának mintája alapján értelmezi újra az irodalmi szöveg státusát és jellegzetességeit.

Ezek a szempontok Kosztolányi hírhedt Ady-revíziójában is szerepet játszhattak, még ha különösen hangsúlyozandó, hogy nem szolgálnak a motivációt találgató kérdések megfejtéseként. De az Ady-vita részben fölfogható úgy, mint az irodalmi nyilvánosság egy artikulációs formájával szembeni föllépés – tehát amely nemcsak Adyról, de az olvasás egy módjáról is szól. Még ha ez nem is szolgálhat egyszerű igazolásul Kosztolányi álláspontjának, nehéz lenne tagadni, hogy a húszas évek második felére Ady mitizált életrajzi vagy egyébiránt aligha nyilvános érdeklődésre számot tartó családi kapcsolatai a kultusz torz, esetenként szinte groteszk formáját is megteremtették. Igaz ugyan, hogy a szöveg mögött a személy(isége)t kereső efféle kultusz nem valamiféle rekonstruált, de több szempontból nagyon is konstruált – a tömegsajtó igényeinek megfelelő – szerzői figurát állított elő. Abban azonban egy olvasásmód folytonosságát őrizte, hogy a versek, szövegek helyébe ezt a föltételezett Ady-képet iktatta, sőt képeket, amennyiben a húszas évek végére Ady költészetét jócskán ellentétes politikai közösségek

tették egyaránt, de igen más módon magukévá. Ezen (sajátos) értelmező közösségeknek nem volt érdeke az Ady-verseknek a politikai-közösségi helyett esztétikai kérdések mentén való olvasása.⁴⁷

Kosztolányi álláspontja nagyjából következetesnek látszik abban, hogy elveti az irodalmi szövegnek a mögé képzelt szerzői alkat, a műnek mintegy garanciájául szolgáló személyiség felől történő befogadását. Abban viszont már nem, hogy a sajtó nyilvánosságának működését mint olyat terjesztené ki az irodalomolvasás mintájává. Hiszen nem meglepő, mikor mind a tömegekre hatni kívánó üzleti lapok, mind a politikai érdekektől átszótt sajtó éppen aktuális céljainak és/vagy a minél magasabb példányszám elérésének rendeli alá, hogy az újságírói anonimitás és a szerzői hírnév ellentétei közt nyíló nyilvános mezőben merre húz. Amikor Kosztolányi egy szerzőtől elválasztott szövegfogalom mellett száll síkra nem egy esszéjében, mind határozottabban, akkor az általa újságíróként jól ismert névtelen, személytelen nyilvánosság kiterjesztésére tesz kísérletet az irodalom területére. Nem lenne szerencsés úgy vélni, az egyik legnagyobb példányszámú fővárosi lap, a Pesti Hírlap megbecsült írójának ismertsége Kosztolányi számára egyértelműen ellenszenves szerep lett volna. Azok a részben traumatikus tapasztalatok, amelyekre újságíróként szert tett, mintha mégis újra és újra arról győzték volna meg: a szövegnek önmagában és önmagáért, legalábbis szerzője nélkül, egyfajta jelképes névtelenségben kell helytállni az olvasók előtt. Ehhez pedig a mintát onnan vehette, ahonnan paradox módon a legtöbb támadást is kapta, de amely megélhetésének forrása és írói munkásságának jelentős fóruma is volt – az újság 20. század eleji nyilvánosságából.

⁴⁷ Aligha véletlen, hogy – amint arra Király István (*Kosztolányi. Vita és vallomás*, Szépirodalmi, Budapest, 1986, 334.) utal – a vita kapcsán és hatására ismét jobban előtérbe kerül Kosztolányinak az Új Nemzedékben betöltött szerepe.